

LBRIS

We know
books

C o l e c ț i a

Memoriile
BASARABIEI

Petre V. Haneș

Scriitorii **basarabeni**

Ediție în două volume

Volu m u l 1

(1790 – 1850)

Ediție îngrijită, studiu introductiv
de I. OPRÎȘAN

Știința

CUPRINS

<i>Petre V. Haneș: o sinteză a speranței</i> (I. Oprișan)	5
<i>Notă asupra ediției</i> (I. O.)	14
Epoca 1790–1850	
Prefața ediției I	18
Prefața ediției a II-a	19
Capitolul I. Răpirea Basarabiei Războiul Ruso-Turc de la 1806; Lupta diplomatică; Chestiunea Basarabiei și războaiele lui Napoleon; Tratatul de la București din 16/28 mai 1812; Zilele nenorocirii; După răpire; Note	20
Capitolul II. Legăturile dintre Basarabia și celelalte ținuturi românești după 1812 Gândurile Rusiei țariste; În vremea Revoluției de la 1821; În vremea Tratatului de la Paris. Înapoierea către Moldova a unei părți din Basarabia; Rolul mănăstirilor, al bisericilor și al curților boierești; Atitudinea oficială a Bisericii; Legătura prin reviste; Rolul ciobanilor ardeleni; Note	38

Capitolul III. Literatura românească la sfârșitul veacului al XVIII-lea Scopul introducerii de până acum; Sfârșitul veacului al XVIII-lea; Legătura cu Apusul; Clerici autori de opere profane; Școli cu dascăli români; Gradul de cultură în Moldova la sfârșitul veacului al XVIII-lea; Iacov al II-lea Stamate; Note	54
Capitolul IV. Amfilohie Hotiniul Cum a fost cunoscut; Viața lui Amfilohie Hotiniul; Scrierile; Gramatica teologhicească; Geografia; Geografia este o adaptare, nu o traducere; Aritmetica; Aritmetica, o adaptare din italienește; Din cuprinsul Aritmeticii; O istorie universală; Fizica; Limba; Caracterizarea lui Amfilohie Hotiniul; Note	63
Capitolul V. Gavriil Bănulescu <i>Epoca lui Gavriil Bănulescu (I)</i> : Cum a fost cunoscut; Numele; Familia și studiile; Profesor, călugăr, predicator; Suind treptele ierarhice; G. B[ănulescu] în Basarabia; Un loc de odihnă al mitropolitului; Firea lui G. B[ănulescu]; G. B[ănulescu] scriitor; Carte de rugăciuni; Orânduiala...; Liturghia; Catehismul; Molevnicul; Devoramentul lui G. B[ănulescu] către ruși; Limba; Caracterizarea scriitorului; <i>Epoca lui Gavriil Bănulescu (II)</i> : Gramatica rusească-românească din 1819; Note	89
Capitolul VI. Gramaticul Ștefan Mărgeallă Din viața lui; Gramatica lui Mărgeallă; Cunoș- tea autorul gramaticile românești dinaintea lui?; Însemnătatea literară a lui Mărgeallă; Note	133
Capitolul VII. Al. Petriceicu-Hăjdeu Cum a fost cunoscut; Familia; Tadeu P.-Hăjdeu; Viața și studiile lui Al. P.-H[ăjdeu]; Scrierile; Naționalismul lui Al. P.-H[ăjdeu]; Interesul pentru literatura populară; Note	145
Capitolul VIII. Constantin Stamati Popularitatea lui: „Lebăda Basarabiei”; Pricina popularității lui; Viața; Firea lui Stamati; Lite- ratura vremii; Între două curente contradictorii; Poeziile lui erotice; Traducerile din franțuzește; Traducerea din rusește; Stamati fabulist; Poezia istorică a lui C. St[amati]; Povestea povestelor; Satirele lui Stamati; Caracterizarea lui Stamati; Note	170
Capitolul IX. Încheiere	214

LIBRIS

We know
books

≈

EPOCA 1790-1850

În amintirea locotenentului
George V. Haneş căzut la Turtucaia
în ziua de 23 august 1916
în fruntea Companiei a VIII-a din
Regimentul 34 Infanterie

Prefața ediției I

Cea dintâi rază de mângâiere, în vremile grozave ale războiului din urmă, ne-a venit din Basarabia. Neamul nostru, primejduit în ființa sa chiar, privea peste Prut, unde se trezise o veche și temeinică așezare românească. Ne-a fost dat câtorva învățători și profesori din Ardeal, Bucovina și România veche să fim față la acel înălțător luminat de ziuă, să fim chemați și la munca cea nouă și la bucuria cea îndreptățită. Am predat și abecedarul, și scrierea, și citirea, și cursuri mai înalte. Basarabeni de toate treptele sorbeau cu lăcomie orice învățătură care-i apropia mai mult de frații lor. S-a ajuns astfel și la întemeierea unei Universități Populare, în care mi s-a făcut cinstea să fiu chemat pentru un curs de *Istoria literaturii românești*. Nu cred să uit vreodată plăcerea cu care pregăteam acele lecțiuni, când la fiecare din ele băgam de seamă că interesul basarabenilor crește și că se risipește îndoiala ce o aveau despre existența unei culturi românești deosebite. Le-am arătat și pe scriitorii români de origine basarabească, dar mai pe larg le-am vorbit despre moldoveni, munteni și ardeleni.

Și când a venit ziua despărțirii, m-am legat față de propriul meu cuget să duc mai departe la București munca începută la Chișinău și să vorbesc românilor de aici despre scriitorii basarabeni, după cum vorbisem acolo despre cei moldoveni, munteni și ardeleni. Bunăvoința cu care am fost întâmpinat de foștii mei profesori de la Facultatea de Litere mi-a adus un nou îndemn. Astfel am putut începe anul trecut cursul liber despre scriitorii basarabeni, pe care-l urmez și acum.

Tipărirea se datorește sprijinului dat de Directoratul învățământului din Basarabia, care a oprit dinainte 1 000 de exemplare. Sunt dator mulțumiri pentru aceasta d[omni]lor Șt. Ciobanu și N. Popovschi din Chișinău.

20 februarie 1920
PETRE V. HANEȘ

Prefața ediției a II-a

Deși ediția I a cărții de față, apărută în 1920, s-a epuizat încă de acum vreo zece ani, până astăzi n-am mai putut tipări alta, din lipsă de editor.

Ediția de față apare mulțumită bunei-voințe a d[omnu]lui Ștefan Șoimescu, directorul Casei Școlilor, fapt pentru care-i aduc cele mai călduroase mulțumiri.

Am profitat de retipărire ca să pun lucrarea în curent cu cercetările făcute de la 1920 încoace. Îndeosebi am utilizat lucrarea *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă* de Șt. Ciobanu, apărută în 1923.

București, 28 octombrie 1936
P.V. H.

Capitolul I

Răpirea Basarabiei**Războiul Ruso-Turc de la 1806**

Dacă Moldova a pierdut la 1812 jumătate din întinderea sa, pricina stă în ținta urmărită de Rusia, de la Petru cel Mare încoace, de a ajunge la Constantinopol. Moldova a plătit cu pierderea pământului și a fiilor ei semeția țarilor ruși. Și dacă în războaiele dinainte de 1806, ținta cea dintâi ce se urmărea, în vederea țintei celei mai de seamă, nu era stăpânirea Principatelor, la 1806 ea a fost vădită. Războiul s-a pornit anume ca rușii să-și mute hotarul de apus-miazăzi la Dunăre. Dovada o scoatem din actele vremii, cum vom vedea, dar și din câteva fapte administrative săvârșite de ei încă înainte de sfârșitul războiului și de încheierea păcii. Pacea s-a încheiat la 1812, atunci au luat ei în stăpânire Basarabia; și totuși, numesc înainte de aceasta un episcop al Bugeacului și colonizează Bugeacul cu bulgari din Turcia.

Războiul a fost norocos pentru ruși. Sub comanda lui Kutuzov, ei înconjură pe turci la Petroșani, lângă Giurgiu [*sic!*], în așa fel că vizirul Ahmed, comandantul turcesc, abia scapă la Rusciuc (2 octombrie 1811). La începutul lui noiembrie se și încep discuțiunile de pace la Giurgiu.

Lupta diplomatică

Discuțiunile erau secrete. Românii, interesați cei dintâi să știe ce se va întâmpla cu ei, fiindcă de soarta lor era vorba, trebuiau să se mulțumească numai cu zvonuri. Se auzise întâi că rușii vor lua Basarabia, adică Bugeacul, partea de miazăzi a Basarabiei de astăzi și care, fiindcă fusese multă vreme în stăpânirea Basarabilor Țării Românești, purta numele lor. După aceea s-a auzit că e vorba să se lase rușilor Moldova până la Siret, iar mai târziu că e vorba de toată partea dintre Prut și Nistru, împreună cu Brăila, ba chiar că războiul nu va aduce nicio schimbare teritorială.

Deși învinseseră, rușii nu puteau obține cât ar fi voit, din cauza stării generale europene. Războaiele neîntrerupte ale lui Napoleon, schimbarea atât de deasă a politicii lui față de Austria, Rusia și Turcia dădeau loc la stări cu totul nesigure. De aceea lupta diplomatică era mai prețuită decât cea cu armele și turcii nădăjduiau mult în foloasele ei și nu cedau cererilor rusești.

Discuțiunile se mut[ară]¹ la București, Kutuzov sosește acolo la 14 decembrie și e primit cu mare alai. A doua zi sosesc și delegații turci. Sultanul scrie el însuși țarului, cerând ca din partea dintre Prut și Nistru să-i rămână Ismailul, Chilia — locuri întărite — și Gurile Dunării. Țarul nu admite cererea și scrie lui Kutuzov să înceapă iarăși luptele. Nădejdea turcilor rămâne toată la Napoleon.

Chestiunea Basarabiei și războaiele lui Napoleon

Napoleon se slujea de Principatele Române, ca să țină mereu în dușmănie Austria cu Rusia, fiindcă despre dușmănia ruso-turcă era asigurat. Știind că Austria nu vedea cu ochi buni trecerea Principatelor în stăpânirea Rusiei, ori de câte ori voia să lovească în interesele ei, aproba intențiunile Rusiei; și era în contra lor ori de câte ori voia să aibă Austria de partea sa. La Tilsit (1807) pune Rusiei condițiunea să-și retragă armatele din Principate. Dacă această condițiune s-ar fi executat, poate că Moldova n-ar fi pierdut Basarabia. În vremea aceasta, Austria se pregătește pentru alte atacuri contra lui Napoleon și atunci el, în întrevvedere de la Erfurth (1808) cu țarul Alexandru I, primește să nu se mai amestece

¹ În text: „se mută” (*n. ed.*).

în chestiunea Principatelor. Aflăm acestea dintr-o scrisoare a sa din 25 februarie 1811 către ministrul său de externe: „Franța hotărăse prin tratatul de la Tilsit întoarcerea Moldovei și a Țării Românești la Poartă. Apoi la Erfurth, împăratul Rusiei obținut ca Franța să se lase de această hotărâre și să nu se mai amestece în chestiune; Franța făcu așa din ură către Austria care se gătea atunci de război, nimic nefiind mai împotriva intereselor monarhiei austriace decât ocuparea acestor ținuturi de Rusia. Astăzi Franța nu vede cu ochi buni un adaos atât de mare de pământ la împărăția rusească, cu atât mai mult, cu cât hotărârile ucuzului din urmă vor opri intrarea în Moldova și în Țara Românească a mătăsăriilor și mărfurilor franceze. Dar putem nădăjdui ca Poarta să poată apăra încă și anul care vine acele două ținuturi contra Rusiei?”

Chestiunea a făcut și obiectul corespondenței dintre Napoleon I și țarul Alexandru I, în preziua războiului dintre ei. Napoleon aduce aminte adversarului său că în chestiunea Principatelor i-a dat tot sprijinul; că, deși la Tilsit îi ceruse să-și retragă armatele din Principate, totuși nu l-a silit s-o facă, ci l-a lăsat să alipească aceste ținuturi la Rusia. În scrisoarea de la 28 februarie 1811, Napoleon scrie: „Majestatea Voastră a uitat binele pe care l-a tras din alianță; și totuși, să-și aducă aminte ce s-a petrecut după Tilsit. După tratatul de la Tilsit, ea trebuia să dea înapoi Turciei Moldova și Țara Românească; totuși, în loc să dea înapoi acele ținuturi, Majestatea Voastră le-a unit cu imperiul ei... Totuși, în loc să țin la îndeplinirea tratatului de la Tilsit, eu am recunoscut alipirea acestor frumoase și bogate ținuturi în chipul cel mai fără interes și numai din prietenie față de Majestatea Voastră”

Țarul, răspunzând lui Napoleon, zice că el a vrut să-și ia armatele din Principate și retragerea chiar începuse, dar turcii intrând ei în Principate, el a dat din nou poruncă armatelor rusești să înainteze: „Socotesc că pot să spun cu dreptate că Rusia s-a ținut mai de aproape de tratatul de la Tilsit decât Franța și că ceea ce Majestatea Voastră spune despre Moldova și Țara Românească nu se poate niciodată imputa Rusiei ca o călcare a încheieturilor aceluia tratat, căci el hotărăște că Principatele vor rămânea nestăpânite de armatele Puterilor în luptă în vremea armistițiului. (Se făcuse la Slobozia un armistițiu între ruși și turci, hotărându-se retragerea armatelor și turcești, și rusești deodată.) Armata mea făcuse patru marșuri înapoi și numai când turcii au înaintat, au ars Galații și au ajuns

la Focșani, numai atunci armata mea s-a întors din drum. După aceasta, înțelegerea de la Erfurth îmi asigură stăpânirea Moldovei și a Țării Românești; prin urmare, mă găsesc cu totul în regulă”

Dintr-o altă scrisoare a lui Napoleon, aflăm adevăratul motiv al bunei lui purtări față de țarul Rusiei: ca să lovească în Austria. Ori de câte ori venea vorba de Principate, îndată căuta să afle cum privește Austria chestiunea. Scrisoarea aceasta a lui Napoleon e adresată ministrului francez la Constantinopol: „Domnule ambasador, aștept în fiecare clipă răspunsul la scrisoarea prin care vă însărcinam să pipăiți gândurile Austriei în privința stăpânirii de către ruși a Țării Românești și a Moldovei. Alipirea acestor ținuturi la împărăția rusească este fără îndoială o nenorocire pentru Austria; ea aduce multe neajunsuri și Franței. Tratatul de la Tilsit hotărăse golirea acestor provincii de armatele rusești. Dușmănia care desp[arte acum¹] Franța și Austria ne-a silit să nu mai cerem îndeplinirea acestei condițiuni”

Între Rusia și Franța se dezbăteau atunci și alte interese mult mai de seamă pentru Franța decât cele legate de Principatele noastre. Și nici în Răsărit nu era chestiunea noastră cea mai importantă. În războiul din 1806–1812, armatele rusești ajunseseră până la Belgrad. Aceasta speria pe Napoleon mai mult decât ocuparea Principatelor și mai întâi voia să izbutească a scoate de acolo pe ruși. Pentru aceasta ar fi renunțat să mai ceară și plecarea rușilor din Principate. Rușii ar fi putut așeza în Belgrad un principe sârb ori grec, ceea ce ar fi deșteptat popoarele ortodoxe din împărăția turcească și ar fi ridicat noi greutăți în Orient pentru turci și noi foloase pentru ruși. Napoleon fusese nevoit să hotărăască malul stâng al Dunării ca marginea până unde să se poată întinde rușii, adică tocmai ținta acestora la începutul războiului. O spusese lămurit într-o scrisoare din 5 aprilie 1911. „Nu vom porni război (contra Rusiei) decât când ar vrea altceva decât țărmlul stâng al Dunării” și „Dacă Rusia ar ajunge să facă pace cu Turcia și să păstreze Moldova și Țara Românească, ea n-ar trebui să păstreze nimic pe țărmlul drept”. Nădăjduia însă ca chiar rușii să renunțe la pretențiile lor, dacă luptele cu turcii ar continua. Vedem aceasta dintr-o scrisoare a Ministerului de Externe francez către ambasadorul francez la Petrograd. I se comunică acestuia și pe

¹ În text: „despărțea atunci” (n. ed.).

această cale părerea de mai sus a împăratului, cu condițiunea s-o tăinuiască, tocmai în vederea unei schimbări a stării lucrurilor: „În ce privește Moldova și Țara Românească, se poate spune că Rusia va lua din partea Franței aceste două provincii. Acum politica împăratului este ca să nu se amestece în chestiune; dar nu trebuie să faceți declarație, căci dacă treburile vor merge mereu înrăindu-se între cele două puteri, s-ar putea ca Rusia să nu mai păstreze aceste două țări” (Scrisoare din 5 aprilie 1811).

Se vede însă că perspectiva unui război cu Rusia se desemna din ce în ce mai limpede și Napoleon cere la 27 aprilie 1811 de la turci trimiterea unui sol extraordinar, cu puteri de a încheia un tratat de alianță în numele Porții, atunci când ar crede împăratul francez de cuvîntă. Acesta oferea condiții bune: „Tratatul ce se va iscăli ar fi spre folosul Sultanului. Franța ar chezașui Porții Moldova și Țara Românească și, dacă am câștiga, de ceea ce nu trebuie să ne îndoim, cele două armate s-ar întovărăși ca să dea din nou Porții Crimeea”, zice Napoleon către ministrul Franței la Constantinopol. Puteau oare turcii să pună temei pe aceasta și să rupă tratativele cu rușii? Dacă Napoleon schimba din nou politica lui și turcii rămâneau singuri în fața rușilor? Pierdeau atunci și mai mult decât Basarabia.

Pe de altă parte, rușii se apropiau de războiul cu Napoleon și trebuiau să sfârșească războiul cu turcii. Ultimatumul lor avea să pornească la 24 martie 1812. De aceea înainte de această dată declară turcilor că se mulțumesc numai cu partea dintre Prut și Nistru fără gurile Dunării. În același timp se anunță sosirea unui împuțernicit, anume al lui Napoleon, Andréossy, dar cu ce împuțernicire? Rușii încep retragerea armatei din Principate ca s-o opună lui Napoleon, având grijă să înceapă cu cea de prin sate și târgurile mici, ca să nu se afe la Constantinopol.

Tratatul de la București din 16/28 mai 1812

Kutuzov însă, necunoscând bine starea lucrurilor dintre Rusia și Franța, tăragănează lucrurile. Țarul se supără într-atâta, încât trimite în locul lui alt generalisim, pe amiralul Ciceagov. Kutuzov află, și înainte de sosirea acestuia, deschide din nou dezbaterele păcii cu Galib, împuțernicitul Turciei. Acesta menține condițiile dinainte, Kutuzov le primește și tratatul care răpea Moldovei partea dintre Prut, Dunăre și Nistru se iscălește în București la 16/28 mai 1812.

Tratatul cuprindea 16 articole. Cele privitoare la Principate sunt următoarele două:

„*Art. IV.* Cel dintâi articol al preliminariilor de pace hotărăște ca Prutul, din locul unde acest râu pătrunde în Moldova până la întâlnirea sa cu Dunărea, apoi pornind din acest loc, țărmul stâng al acestui din urmă fluviu până la Chilia și până la vărsarea sa în Marea Neagră, vor face hotarul celor două împărății. Navigațiunea va rămâne, cu toate acestea, comună celor două părți. Micile insule ale Dunării, nelocuite înainte de începerea războiului și care țin de dincolo de Ismail până la Chilia, vor cădea de fapt la împărăția rusească, deoarece sunt mai aproape de țărmul stâng; cu toate acestea, ele nu vor fi sub stăpânirea niciuneia din cele două puteri și nu va fi voie de ridicat acolo de aici înainte niciun fel de întărituri, ci vor rămâne goale. Supușii celor două țări vor avea voie numai să pescuiască și să taie lemne din pădurile acelor insule. Marile insule, așezate în fața Ismailului și ale Chiliei, vor rămâne de asemenea goale drum de un ceas, socotind de la marginea țărmului stâng cel mai apropiat al Dunării, care cu toate acestea va trebui hotărât de la început. Clădirile care, ca vechea Chilie, erau în ființă înainte de deschiderea luptelor nu sunt cuprinse în această linie de hotar. Prin paragraful din urmă al articolului citat mai sus al preliminariilor de pace, Sublima Poartă se lasă de toate drepturile ei pe pământul așezat pe țărmul stâng al Prutului și-l dă curții împărătești a Rusiei cu toate întăriturile, orașele și locuințele aflate acolo, ca și jumătate din râul Prut, care face de acum hotarul între cele două împărății. Corăbiile de negoț ale uneia și ale celeilalte împărății vor avea drept să intre în brațul râului aproape de Chilia, precum și să iasă, ca și drept de a pluti pe toată curgerea Dunării. Dar vasele de război rusești nu vor putea merge în susul Dunării decât până la îmbucătura Prutului”.

„*Art. V.* Majestatea Sa împăratul tuturor rușilor lasă și dă înapoi Sublimei Porți otomane partea din Moldova așezată pe țărmul drept al Prutului, ca și marea și mica Valahie cu toate întăriturile, cum se găsește acum, orașele, târgurile, satele, cu orice clădiri și cu tot ce se găsește în aceste țări, împreună cu insulele din Dunăre, afară de ce este arătat la articolul IV al tratatului de față. Actele și învoielile înșirate printre privilegiile Moldovei vor fi întărite pe temeiul art. V al preliminariilor de pace. Vor rămâne, de asemenea, în ființă învoielile speciale și hotărârile consfințite la articolul IV al tratatului din Iași, care hotărâsc să nu se ceară nicio despăgubire pentru